

GOVERNANCE BY NATIONAL ECONOMY

Ірина Гузела

Тернопільський національний економічний університет, Україна

ВИХІДНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

Iryna Huzela

Ternopil National Economic University, Ukraine

INITIAL METHODOLOGICAL DOMINANTS OF THE TAX REGULATION OF THE INSURANCE MARKET

The article investigates the evolution of tax theory in the context of changes in the models of state regulation of economic processes in society. The effective levers of the state's influence on the functioning of the insurance market have been determined, and it is stated that among them a significant niche belongs to the tax regulation, on which its civilized and competitive development depends to a large extent. It is substantiated that state intervention in the activity of insurance companies should take into account not only the features of insurance operations but also economic, legal and socio-political factors that determine the specifics of the tax regulation system of the national insurance market. In the process of studying the evolution of taxation, the source methodological dominant of the tax regulation of the insurance market is determined.

Keywords: tax regulation, insurance market, state regulation, taxation, evolution.

Постановка проблеми. Нові засади організації страхових відносин в ринкових умовах господарювання потребують впровадження виважених механізмів реформування державного регулювання, за яких податкове регулювання страхового ринку, поряд з виконанням функції фіскального інструмента наповнення дохідної частини державного бюджету, сприятиме подоланню фіскальних деформацій і коригуванню негативних процесів розвитку страхового ринкового середовища, мотивації ділової активності його учасників, підвищенню рівня конкурентоспроможності страхового ринку та прискоренню інноваційно-інвестиційних процесів в країні.

Методологічними домінантами дослідження державного регулювання страхового ринку є вихідні постулати економічної науки, концептуальні положення теорії оподаткування та страхової теорії, наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених із широкого спектра проблем, пов'язаних із регулюванням сфери функціонування страхових компаній. Серед альтернативних науково-методологічних підходів до формування концептуальних засад податкового регулювання страхового ринку доцільно, на нашу думку, виокремити такі економічні теорії: державного регулювання, інституціональну й еволюційну теорії, адже їх методологічний потенціал, об'єднуючи одночасно теоретичний огляд, історичні трансформації, поведінку учасників страхового ринку за різних концепцій державного втручання, й досліджуючи соціально-економічні явища та процеси за постійних змін, дозволяє адекватно модернізувати вектори розвитку страхового ринкового середовища.

Мета статті. Метою статті є дослідження концепцій еволюції теорій оподаткування у контексті визначення вихідних методологічних домінантів розвитку податкового регулювання страхового ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічні засади теорії оподаткування вивчали такі українські вчені, як: О.О. Гаманкова, О.М. Десятнюк, О.В. Кнейслер, А.І. Крисоватий, В.М. Мельник, О.Ю. Сидорович, В.М. Федосов та ін. Серед зарубіжних науковців, які досліджували проблеми податкового регулювання доцільно виокремити: Й. Зонненфельс, Дж. М. Кейнс, Ф. Кене, Т. Мен, А. Монкретъєн, У. Петті, Д. Рікардо, Л. Секендорф, А. Сміт, А. Тюрго, І.-Г. Юсті та ін. Віддаючи належне вченим економістам, подальшого вивчення потребує науково-методичне підґрунтя податкового регулювання страхового ринку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Науково-методологічні підходи до регулювання економічних відносин на страховому ринку змінювалися водночас з еволюцією економічної системи і розвитком економічної думки. Зі зміною панування ідеології ролі держави в економіці та переглядом економічних гіпотез, що пояснюють взаємодію ринку і держави на різних етапах еволюційного розвитку, формувалися і розвивалися нові концепції державного регулювання суспільного життя. Залежно від домінуючої ролі держави в економіці визначалася модель і форма податкової політики, як важливого регулятора усієї системи державного втручання в економіку. Історичний розвиток й практичне застосування податкового регулювання як реалізації

регулюючої функції податків тісно пов'язана з еволюцією теорій оподаткування та державного регулювання економічних процесів у суспільстві.

Першопочатківцями у формуванні теорій державного регулювання суспільства були представники наукової течії «меркантилізму» в XVI-XVII ст. (Т. Мен, А. Монкретьєн), які пов'язували свої трактування з активним державним втручанням в економіку, виокремленням суттєвої ролі податків як інструменту впливу держави на економічні процеси, розширенням бази оподаткування і нагромадженням капіталу, ототожнюючи багатство з грішми, розглядаючи виробництво лише як передумову для створення багатства, приділяючи особливу увагу міжнародній торгівлі, яка, на їх думку, приносить прибуток країні. Меркантилісти вважали, що «... податки є тим інструментом, за якого можна одночасно досягнути двох цілей – поповнити державну скарбницю шляхом оподаткування імпортованих товарів, а також підтримати вітчизняного товаровиробника, що у свою чергу, також сприятиме нагромадженню золота в країні та позитивному торговельному балансу»¹.

У XVII-XVIII ст. «меркантилізм» набуває поширення у сфері державного господарства Німеччини, і трансформується у нову течію «камералізм». Представники цього напрямку (Л. Секендорф, І.-Г. Юсті, Й. Зонненфельс) досліджували теоретико-прагматичні основи оподаткування, вибудовуючи загальну систему фінансової науки. Так, Л. Секендорф вперше висловлює ідею про зв'язок народного господарства, багатства та податкової спроможності населення, при цьому вважаючи, що податкова система має бути заснована на акцизах, та критикуючи «фіскальне використання права монетної реалії»². В наукових положеннях І.-Г. Юсті сформульовані основні правила податків, які знайшли своє відображення у традиційній системі принципів оподаткування, визначено фіскальну і регулюючу функції податків. Погоджуємося з твердженням П.П. Гензеля, що «праця І.-Г. Юсті «Система фінансів» є найбільш визначною роботою у сфері фінансової науки XVIII сторіччя»³.

Базуючись на теоретичних позиціях І.-Г. Юсті, Й. Зонненфельс розвиває теорію оподаткування в системі державних фінансів. Основними досягненнями австрійського вченого є введення в науковий обіг поняття, яке характеризує неоподатковуваний мінімум громадян, твердження про непрямі податки, податки на споживання як «справжнє» оподаткування⁴. Отже, саме камералісти зробили першими вагомий внесок у формування концепцій державного регулювання і зародження фінансової науки.

В середині XVIII ст. науковий світогляд про ідеологію ролі держави в економічному бутті та податків у системі державного регулювання формувався на основі філософських концепцій французької школи «фізіократів» Ф. Кене, А. Тюрго, О. Мірабо. За їхніми переконаннями необхідною передумовою економічного зростання має бути обмеження втручання держави в економічне життя, а тому їх доктрина була оцінена сучасниками одним словом – «свобода». У їхніх працях досліджувалися питання справедливого оподаткування, впливу податків на ефективність виробництва, інші напрямки теорії оподаткування, які мали переважно прикладний характер⁵.

Продовжували розвивати «теорію вільної конкуренції» в XVII-XVIII ст. представники англійської класичної школи політекономії А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті. Основоположник західної фінансової науки А. Сміт один із перших теоретично обґрунтував принципи оподаткування і податкової системи та розвинув теорію економічного розвитку в контексті досягнення багатства і добробуту людства під впливом дії основних елементів ринкового механізму в своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів»⁶. Заслужують уваги визначені А. Смітом чотири основні правила оподаткування, які були покладені в основу формування системи принципів оподаткування: пропорційність, відповідно до якого громадяни повинні ділитися з державою своїми доходами у певній пропорційності; визначеність, за якими податок, сума і спосіб платежу, термін сплати мають бути точно визначеними і зрозумілими; зручність, тобто податок має бути стягнутий у найзручніший для платника час і спосіб; необтяжливість, оскільки податки мають сприяти розвитку підприємництва і забезпечувати лише насущні потреби держави⁷. Зазначаючи непродуктивність державних послуг, А. Сміт обґрунтовував тезу про податок, як справедливую ціну за сплату послуг державі, вбачаючи у них виключно фіскальну функцію. Класик англійської школи визначав залежність зменшення

¹ Степаненко, С.В. (2013). Проблеми теорії і методології державного регулювання економічного розвитку в умовах трансформаційних змін у суспільстві. *Актуальні проблеми державного управління*, 2, 24.

² Хохуляк, В.В. (2013). Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права XIX століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 6-1, 1, 218.

³ Гензель, П.П. (1908). *Библиография финансовой науки: толковый указатель к главнейшим сочинениям в русской и иностранной финансовой литературе*. Ярославль: Тип. Губернского правления, Вып. 1, 98.

⁴ Зонненфельс, Й. (1787). *Начальные основания полиции, или благочиния*: Москва., 26.

⁵ Пушкарева, В.М. (2003). *История финансовой мысли и политики налогов*: учеб. Пособие для вузов. Москва: Финансы и статистика <https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/Puschhk/03.php>. (2019, квітень, 15).

⁶ Сміт, А. (2007). *Исследование о природе и причинах богатства народов*. Москва: Эксмо.

⁷ Кириленко, В.В. ред. (2007). *Історія економічних вчень: Навчальний посібник*. Тернопіль: Економічна думка, 51.

капіталу, доходів і добробуту власників від розміру податків, вже тоді акцентуючи увагу на необхідності формування оптимального рівня оподаткування з метою задоволення інтересів учасників податкових відносин.

Ще один представник англійської класичної школи, послідовник А. Сміта, Д. Рікардо продовжував доводити необхідність звільнення капіталу від оподаткування та обґрунтовував доцільність оподаткування доходів, тим самим, ще більше обмежуючи усі можливості державного втручання в економічні процеси. При цьому категорично стверджував негативний вплив податків на усі складові суспільного життя, які зумовлюють зростання природної ціни та скорочення обсягів виробництва, доводив оптимальність рівномірного розподілу прибуткового податку¹.

У своїй праці «Політична арифметика» англійський класик У. Петті наголошував на принципах класичної політекономії, в основі яких була ідея природного порядку і згубності порушень його державною власністю. Класична доктрина економічної науки основні акценти спрямовувала виключно на фіскальну функцію податків, відповідно до якої вони розглядались лише як джерела доходу бюджету держави.

Глибше осмислення ефективності ринкового механізму, що досягається за допомогою вільного ціноутворення і конкуренції, прослідковується в наукових роботах представників неокласичної теорії (У. Девонса, К. Менгера, Л. Вальраса, А. Маршала, Дж.Б. Кларка, А. Пігу, А. Лаффера, М. Фрідмена, Дж. Робінсона, Е. Чемберліна). Значне поширення цього напрямку економічної теорії набуло завдяки такого її напрямку, як теорія економіки пропозиції, основною ідеєю якої було одночасне скорочення податків і витрат держави з метою зменшення державного втручання в соціально-економічні процеси та рівня інфляції.

Становлення неокласики розпочинається з останньої третини ХІХ ст. та пов'язане з «маржинальною революцією», яка базувалася на суб'єктивно-психологічних підходах з використанням граничних величин в аналізі економічних явищ і процесів. Досягненнями неокласиків були обґрунтування: необхідності встановлення неоподаткованого мінімуму, який став застосовуватися в податкових системах усіх розвинутих країнах світу; доцільності запровадження прогресивного оподаткування на основі принципу платоспроможності; скорочення граничних податкових ставок; фіскальної і регулюючої ролі податків у підвищенні суспільного добробуту; прогресії в оподаткуванні та визначення її теоретично достатнього рівня².

В економічній думці 1920-1930-х рр. особливого розвитку набула така течія неокласичної економічної теорії як «мейнстрім», що базувалася на принципах статичної рівноваги та оптимального розподілу ресурсів в умовах досконалої конкуренції. В умовах світової економічної кризи в 30-х роках ХХ століття «великі депресії» довели неспроможність подальшого функціонування стихійного механізму ринкового саморегулювання, який самотужки вже не може розв'язати проблеми економічного занепаду окремих галузей економіки та досягнути рівноваги в системі господарювання. Усталений постулат неокласицизму та маржинальної теорії про невтручання держави в економіку не відповідав реаліям соціально-економічного розвитку, відтак на зміну цим економічним доктринам приходить економічна теорія Дж. М. Кейнса³.

Концепція кейнсіанської теорії заперечує теорію «автоматичного саморегулятора», а обґрунтовує необхідність державного втручання в економіку з метою підвищення ефективності функціонування господарського механізму. Дж. М. Кейнс зробив вагомий внесок у розвиток концепцій державного регулювання економіки, приділивши особливу увагу формуванню теорії оподаткування. Основним економічним інструментом він вважав податки, трактуючи їх як «вбудовані механізми гнучкості», збільшення яких призводить до скорочення попиту через зменшення розмірів доходу. Основними доробками кейнсіанської теорії податків були: заперечення догмату збалансування бюджету шляхом легалізації бюджетних дефіцитів для стимулювання економіки; обґрунтування прогресивності оподаткування з позиції «граничних заощаджень»; твердження про залежність обсягу бюджетних надходжень від коливань розмірів національних доходів, а не лише від змін податкових ставок. Відтак, Дж. М. Кейнс «сформулював рецепти активної бюджетної та податкової політики для запобігання циклічності розвитку економіки та забезпечення більшої рівномірності її розвитку»⁴.

Сформована до 70-х років ХХ ст. неокласиками теорія економіки пропозиції визнає високу ефективність податкового регулювання економіки та фіскальної політики, за якої податки розглядаються як один з чинників економічного розвитку і регулювання. На відміну від теорії кейнсіанців, представники

¹ Рікардо, Д. (1955). *Начала политической экономии и налогового обложения*. Москва: Госполитиздат, 1, 82.

² Сидорович, О.Ю. (2015). *Диалектика оподаткування: інституціональні консенсуси і конфлікти*: моногр. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 61-64. Крисоватий, А.І. (2005). Фінансові школи та логос теорії оподаткування. *Світ фінансів*, 3-4, 56-57. Мельник, В.М. (2004). Генеза теорій податків. *Фінанси України*, 8, 42-53. Федосов, В.М. (1987). *Современный капитализм и налоги*: монографія Киев: Вища школа, 107. Демиденко, Л.М. (2004). Розвиток теорії оподаткування вченими заходу. *Фінанси України*, 5, 114.

³ Кейнс, Дж. М. (1978). *Общая теория занятости, процента и денег*. Москва: Прогресс, 494.

⁴ Майбуров, І. А.: ред. (2010). *Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій*. Навчальний посібник. Харків: ІНЖЕК, 30.

неокейнсіанської теорії податків (Н. Кадлор, Дж. Акерлоф, Г. Менк'ю, П. Кругман), поділяючи наукові позиції неокласиків, спрямовували свої дослідження на розв'язання проблем податкової політики держави шляхом доцільності запровадження податку на споживання, який, на їхню думку, призведе до збільшення заощаджень і сприятиме протидії інфляції. Неокейнсіанці не приділяли достатньої уваги питанням розгляду теоретичних аспектів процесу оподаткування, предмету його дослідження, проте акцентували увагу на вирішенні проблем прикладного характеру щодо встановлення об'єкта і бази оподаткування, а за допомогою зміни податкових ставок визначали вплив податків на процеси нагромадження капіталу, рівень платоспроможного попиту населення та економічне зростання.

Надмірне державне втручання в економічні процеси зумовило зниження ефективності підприємницької діяльності, зростання бюджетних витрат на утримання державного апарату та бюджетного дефіциту, що призвело до критики кейнсіанської та неокейнсіанської теорій та необхідності зародження нових ідей та напрямків економічної теорії. Виникає нова течія економічного лібералізму – неоліберальна концепція державного регулювання економіки (Л. Ерхард, В. Ойкен, В. Репке), в основі якої закладено, з одного боку, провідну роль приватної форми власності зі збереженням ринкового саморегулювання (основні принципи класицизму), з іншого – обмежену економічну роль держави, що зводиться до формування моделі компенсації неспроможності ринкового механізму, дотримання правил вільної конкуренції, контролю за ціноутворенням (принципи неокласицизму). За такої моделі державне втручання в економічні процеси обмежується підвищенням відповідальності держави у соціальній сфері та активізацією податкової політики у контексті мінімізації податкових пільг та зростання рівня податкового навантаження на капітал. «Німецькі неоліберали сформували таке правило поєднання «ринку і держави»: ринок – наскільки можливо, втручання – наскільки необхідно. При цьому держава має послуговуватися виключно непрямими методами впливу, головними інструментами грошово-кредитної та податкової політики»¹.

Доцільно зазначити, що в середині 70-х років ХХ ст. в умовах розвитку виробництва у високорозвинутих країнах світу кейнсіанська теорія податків та державного втручання в економіку зазнавала критики з боку представників неокласичної доктрини, яка отримала назву «неоконсерватизму» та була спрямована на зменшення державної форми власності шляхом приватизації державного майна, підвищення розвитку бізнесу, обмеження державного регулювання економічних процесів і явищ, скорочення державного «податкового тягара». Неокласики такої течії (М. Фрідмен, А. Лаффер, К. Джозеф) обґрунтовували думку про негативний вплив держави в контексті запровадження прогресивного оподаткування та вважали це перешкодою для збільшення заощаджень, що призводило до скорочення потенційно можливих інвестицій та зменшення темпів економічного зростання. Таким чином, з другої половини 70-х років неокласика у своїх новітніх течіях витісняє інші напрямки економічної теорії та завойовує панівне становище в сучасній економічній думці. Автори підручника «Сучасні економічні теорії», стверджують, що «протягом ХХ-ХХІ ст. неокласика залишається тим важливим відправним пунктом, з якого починається вивчення розвитку та еволюції сучасної економічної теорії, слугує своєрідним стандартом, з яким зіставляється і за яким оцінюється розвиток усіх інших економічних теорій, шкіл і напрямків»².

Суттєвим етапом розвитку теорій податкового регулювання економіки з середини 50-х років ХХ ст. є формування нового напрямку економічної теорії неокласичного синтезу (економіксу), представники якого (П. Самуельсон, Дж. Хікс) намагалися досягнути консенсусу в макроекономіці шляхом синтезу ринкового і державного регулювання. Зокрема, у «неокласичному синтезі» обґрунтовано різницю дискреційної і недискреційної фіскальної політики, доцільність застосування окремих податків як «вмонтованих стабілізаторів», необхідність проведення активної чи стримуючої фіскальної політики за різних умов економічного розвитку³.

У ХХ–початку ХХІ століть неокласична концепція державного регулювання зазнала суттєвої критики з боку представників еволюційної, інституціональної та неоінституціональної (Й. Шумпетер, Т. Веблен, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон, Е. Феруботн, Р. Ріхтер, Дж. Гелбрейт, Дж. М.Б'юкенен) теорій. Еволюційна методологія, розроблена Й. Шумпетером, базуючись на принципах класичної економічної школи, трактувала розвиток соціально-економічної системи як природно-історичний процес, враховуючи закони еволюції органічної системи, тобто її динамічний розвиток, постійний рух, трансформаційні перетворення на шляху досягнення зрілості, цілісності⁴. Таким чином, еволюційна економічна теорія зародилася як заперечення до неокласики, для якої притаманні статична ринкова економіка, стійкість, рівновага, незмінність.

¹ Яремко, Л.А. (2012). Базові концепції (моделі) економічної ролі держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*, 2. 191-192.

² Чухна, А.А.:ред. (2007). *Сучасні економічні теорії: підручник*. Київ: Знання, 733.

³ Озерчук, О.В. (2011). Розвиток економічних теорій антициклічного податкового регулювання. *Наукові праці НДФІ*, 2 (55), 62.

⁴ Шумпетер, Й. (1982). *Теорія економічного розвитку (Дослідження підприємницької прибутливості, капіталу, кредиту, процента і циклу кон'юнктури)*. Москва: Прогресс, 455.

В другій половині XX–XXI століть відбувається становлення нових економічних течій економічної теорії – інституціоналізму та неоінституціоналізму, методологія яких: спрямована на подолання суперечностей неокласичної парадигми, враховуючи взаємообумовленість інституціональних змін та економічного зростання, несумісність інституціональних форм старої і нової соціально-економічної системи; базується на міждисциплінарному підході і багатофакторному аналізі та охоплює дослідження проблем економічної теорії за допомогою неекономічних наук – соціології, соціальної психології та інших суспільних наук, які збагачують економістів новими ідеями і методами; охоплює аналіз економіки як органічного системного еволюційного цілого, а не статичного механізму¹. Зазначимо, що представники інституціоналізму не приділяють належної уваги проблемам інституту податкового регулювання, трактуючи сплату податків як один з видів контрактів, що призводить до зростання витрат виробництва.

Сучасним напрямком інституціоналізму є теорія суспільного вибору, методологія якої лежить в основі фіскальної соціології. Представниками фіскальної соціології є Й. Шумпетер, Дж. Б'юкенен, Дж. Кемпбелл, Г. Талок, В. Парето, Д. Якобс та ін. При цьому Й. Шумпетер трактував фіскальну соціологію як дисципліну, що вивчає соціальні процеси пов'язані з оподаткуванням і державними фінансами². Дж. Кемпбелл досліджував фіскальну соціологію у контексті складних соціальних взаємодій в інституційному й історичному контекстах, які нерозривно пов'язують державу і суспільство, формуючи при цьому фіскальну політику держави і визначаючи її ефекти³. Видатний представник теорії суспільного вибору Дж. М. Б'юкенен розглядає податки як прямі витрати громадян за надані урядом послуги, розглядаючи податки й поведінку індивіда в суспільно громадській сфері⁴. Податки за такої теорії є трансакційними витратами особливого виду, за сплату яких громадяни отримують від держави трансакційні блага – соціальні блага, гарантії прав власності, особистої безпеки, наявність грошової системи, надання правової інформації.

Інституціональна парадигма економічної теорії впродовж останнього двадцятиліття стала вагомим вектором розвитку багатьох напрямів дослідження соціально-економічних явищ і процесів, передусім пов'язаних зі значними трансформаційними процесами на всьому постсоціалістичному просторі. На початку трансформаційного періоду відбувається знищення старих інститутів, які несумісні з інститутами нової соціально-економічної системи, що супроводжується кардинальними перетвореннями інституціонального підґрунтя сфери страхування: демонополізацією страхової діяльності, зміною форм власності, зародженням інститутів комерційного страхування, розвитком конкурентних відносин на страховому ринку. Цей період інституціональних змін, за якого функціонували нерозвинуті ринкові інститути, нездатні самотужки вирішувати питання задоволення інтересів учасників страхування, визначив необхідність державного втручання у регулювання розвитку страхового ринку.

Відповідно, в транзитивній економіці, для якої характерне змінне інституціональне середовище, суттєву роль відіграє держава, а значення податкової політики в системі державного регулювання є особливо важливим, адже оподаткування як регулятор ринкового механізму господарювання, є найефективнішим методом формування доходів бюджетів держави, дієвим інструментом державного впливу на життєдіяльність та добробут суспільства.

Після набуття незалежності наша держава намагалася у якомога коротші строки запровадити в діючу практику господарської діяльності ефективні високоєфективні моделі суспільних інститутів розвинутих країн світу. Безумовно, найбільше трансформаційні процеси відбуваються в сфері оподаткування у контексті реформування: структури податків та зборів; інструментів та способів реалізації податкової політики; основних положень податкового законодавства; форм і методів податкового контролю тощо. В результаті інституціональних трансформацій податкові реформи сприяли поступовому розвитку інститутів оподаткування, підвищенню ефективності податкового регулювання та адміністрування податків. Однак держава, спрямувавши увесь свій потенціал на шаблонне перенесення інститутів розвинутих країн у діючу вітчизняну практику, залишила поза увагою необхідність структурної трансформації української економіки з притаманними їй формальними і неформальними інститутами. Стрімка модернізація переважної більшості формальних економічних інститутів зумовила певні їх протиріччя з неформальними інститутами. Основною проблемою інституціональних перетворень транзитивної економіки є неадекватність здійсненої нової економічної політики вітчизняним реаліям. Як зазначають А.І. Крисоватий, Т.В. Кошук, у країнах з транзитивною економікою інституційне середовище є складним, суперечливим утворенням, де тимчасово співіснують елементи двох різних інституційних структур (інститути командно-адміністративної економіки та ринкові інститути), зростає роль неформальних інститутів у регулюванні соціально-економічних відносин, а формальні інститути перетворюються на фікцію або зазнають викривлень. Відповідно, фіскальні інструменти в Україні, на їх думку, не відповідаючи інституційним умовам відтворювальних процесів, зазнали істотних

¹ Козюк, В. В. Родіонова, Л. А.: ред. (2015). *Історія економіки та економічної думки: підручник*. Тернопіль: ТНЕУ, 444.

² Schumpeter, J. A. (1991). *The Economics and Sociology of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 100.

³ Campbell, J. L. (1993). The State and Fiscal Sociology. *Annual Review of Sociology*, 164.

⁴ Б'юкенен, Дж. (1997). *Сочинения*. Москва: Таурус-Альфа, 1, 560.

викривлень, а згодом, після їх адаптації до практики господарювання без урахування об'єктивної на той час потреби системної трансформації інституційного середовища, не забезпечували ефективного перерозподілу ВВП і, внаслідок цього, частково втратили здатність слугувати регуляторами соціально-економічного розвитку¹.

Розглянувши еволюцію податкового регулювання крізь призму теорій державного втручання в економічні процеси, вважаємо, що сучасна теорія податкового регулювання базується на методології симбіозу таких провідних течій економічної науки, як неокейнсіанство, теорія економіки пропозиції, неокласицизм та інституціоналізм. Поєднання усіх напрямків економічної теорії, взаємозв'язок формальних і неформальних інститутів сформували відповідний тип інституціонального моделі державотворення, у якій податкове регулювання потребує подальшого вдосконалення в частині переорієнтації чинної системи оподаткування на стимулювання процесів соціально-економічного розвитку країни з метою підвищення її конкурентоспроможності.

За функціонування транзитивної економіки інституціональних трансформацій зазнає організаційно-інституційна структура страхової системи, що супроводжуються виникненням страхового ринку та підвищенням ролі інституту держави в регулюванні бізнес-процесів на ньому. При цьому, межі державного втручання мають бути чітко визначеними, адже надмірне державне регулювання страхового ринку може призвести до зростання страхових тарифів, а відтак і вартості страхових послуг, зменшення обсягів страхових надходжень і відповідно зниження рівня капіталізації ринку. Недостатня регулятивна участь держави супроводжується послабленням державного контролю за діяльністю страхових компаній, відповідно до поширення «кептивного» страхування та ухилення від сплати податків. Необхідно знайти «оптимальний баланс між свободою ринкових відносин і захистом інтересів страхувальників і застрахованих осіб. Чим ліберальнішою стає система державного регулювання, тим вагомішими є впливи юридичних та організаційних механізмів, спроможних забезпечити стабільність страхового ринку»².

У ході державного втручання у діяльність страхових компаній особливе місце займає податкове регулювання як сукупність заходів цілеспрямованого економічного і законодавчого впливу держави на учасників страхових відносин за допомогою інструментів податкової політики з метою забезпечення підтримки і стимулювання розвитку страхового ринку. Одним з основних завдань податкового регулювання є формування оптимального рівня податкового навантаження на економіку, за якого буде досягнуто збалансування інтересів держави і платників податків.

Із введенням в дію Податкового кодексу України неодноразово змінюється порядок оподаткування страхової діяльності. Так, з 2011 року до 2013 року запроваджується подвійне або кількаразове оподаткування страхових (перестрахових) премій за одночасного їх оподаткування в страховика і перестраховика (за ставкою 3%). З 2015 року застосовується змішана система оподаткування страхової діяльності і вводиться новий порядок подвійного оподаткування страхових премій, які формують валові доходи страховика, що оподатковуються за ставкою 3%, та – його фінансовий результат від страхових операцій (за ставкою 18%). Відтак нововведення 2015 року породжують ще більший дисбаланс інтересів держави та страхових компаній і, як слушно зазначає О. В. Кнейслер, «такий порядок оподаткування задовольняє інтереси держави стосовно використання страхування і перестраховання як джерела поповнення бюджетних коштів, однак суперечить інтересам страховиків і перестраховиків, збільшуючи їх податкове навантаження. За таких умов страховики вдаються до схемного страхування з метою уникнення кількаразового оподаткування страхових премій»³.

В 2016 році при збереженні змішаної системи оподаткування фінансових результатів страховика звільняються від оподаткування страхові премії, отримані в перестраховання, що створює пільгові умови для перестраховика та ставить його в нерівні вигідніші умови порівняно з страховиком. На нашу думку, подвійне оподаткування і є додатковим податковим навантаженням на страховиків, що посприяло виникненню різних схем ухилення від сплати податків та формуванню їх податкової заборгованості. Зважаючи на специфіку оподаткування страхової діяльності в сучасних умовах, можна стверджувати про активізацію податкової політики у страховій сфері в контексті зростання рівня податкового навантаження у страховиків за подвійного оподаткування їх доходів. Саме такі принципи закладено у методологічний фундамент формування концепції соціального ринкового господарства – теорію неолібералізму. З іншого боку, зважаючи на мінімізацію рівня оподаткування у перестраховиків за рахунок звільнення їх від оподаткування премій, отриманих в перестраховання, домінують принципи неокласичної парадигми – теорії економіки пропозиції. З урахуванням стратегічної ролі страхування, податкове регулювання у цій сфері необхідно спрямовувати

¹ Крисоватий, А. І., Кошук, Т. В. (2011). Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів. *Фінанси України*, 9, 25, 27.

² Плиса, В. Й., Плиса, З. П. (2010). Модель державного регулювання страхового ринку в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*, 20.10, 211. Павлов, Д. (2007). Государственное регулирование страхования как фактор поддержания стабильности социальных отношений. *Страховое дело*, 12, 33.

³ Кнейслер, О.В. (2014). *Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України* : моногр. / за ред. В. Г. Дем'янишина. Тернопіль: ТНЕУ, 151.

на стимулювання попиту на страхові послуги, управління пропозицією певних видів страхування та інвестиційними ресурсами страховиків за одночасного забезпечення фінансової ефективності системи оподаткування страхової діяльності. Зважаючи на це, доцільним є застосування інституціональної теорії, предметом вивчення якої стануть інституціональні відносини між учасниками страхового ринку та державою, спрямовані на задоволення їх інтересів, а об'єктом – інститути податкового регулювання та страхування в процесі еволюції їх змісту і форм.

Висновки. Отже, трансформація державного регулювання страхових відносин зумовлює перехід страхової теорії на якісно нову, еволюційну парадигму її розвитку в контексті формування і становлення страхового ринку. Страхова наука базується на методології інституціональної теорії, перевагою якої є можливість міждисциплінарного вивчення бізнес-процесів на страховому ринку за одночасного поєднання його економічної, соціологічної, юридичної та історичної сторін. Податкове регулювання страхового ринку на певних етапах еволюційного розвитку базується на «збереженні корисного і позитивного, охоплюючи єдність поступальності й спадковості, переосмислення минулого і розуміння майбутнього», та синтезі основних течій провідних теорій державного регулювання соціально-економічного розвитку. При цьому державне втручання у діяльність страхових компаній має враховувати не лише особливості страхових операцій, а й економічні, юридичні та соціально-політичні чинники, що визначають специфіку системи податкового регулювання національного страхового ринку. У цьому контексті актуальним є вивчення теоретичної концептуалізації, організаційно-правових та інституціонально-функціональних засад податкового регулювання страхового ринку в контексті збалансування і задоволення інтересів його учасників та держави.

References:

1. Campbell, J.L. (1993). The State and Fiscal Sociology. *Annual Review of Sociology*, 164. [in English].
2. Schumpeter, J.A. (1991). *The Economics and Sociology of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press. [in English].
3. Byukenen, J. (1997). *Sochineniya* [Writings]. Moscow: Taurus-Alpha, 1. [in Russian].
4. Hansel, P.P. (1908). *Bibliografiya finansovoy nauki: tolkovyy ukazatel' k glavneyshim sochineniyam v ruskoy i inostrannoy finansovoy literature* [Bibliography of financial science: an explanatory index to the main essays in the Russian and foreign financial literature]. Yaroslavl: Printing house of provincial government, 1, 98. [in Russian].
5. Sonnenfels, I. (1787). *Nachalnyye osnovaniya politsii, ili blagochiniya* [The initial grounds of the police, or deanery]. Moscow. [in Russian].
6. Kozyuk, V.V., Rodionov, L.A.: ed. (2015). *Istoriya ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky* [History of Economics and Economic Thought]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].
7. Kyrylenko, V.V. (2007). *Istoriya ekonomichnykh vchen: Navchalnyy posibnyk* [History of Economic Thoughts: Textbook]. Ternopil: Ekonomichna dumka. [in Ukrainian].
8. Keynes, J.M. (1978). *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [The general theory of employment, interest and money]. Moscow: Progress. [in Russian].
9. Kneysler, O.V. (2014). *Finansova polityka investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku Ukrainy* [Financial Policy of Ukraine's Investment and Innovation Development]. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].
10. Krysovaty, A. I., Koshchuk, T. V. (2011). Instytutsiyne seredovyshche fiskal'noho rehulyuvannya sotsial'no-ekonomichnykh protsesiv [The institutional environment of fiscal regulation of socio-economic processes]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 9, 25, 27. [in Ukrainian].
11. Ozerchuk, O.V. (2011). Rozvytok ekonomichnykh teoriy antytsyklichnoho podatkovoho rehulyuvannya [Development of economic theories of anti-cyclical tax regulation]. *Naukovi pratsi NDFI* [Scientific works of NDFI], 2 (55), 62. [in Ukrainian].
12. Plysa, V. Y., Plysa, Z. P. (2010). Model derzhavnogo rehulyuvannya strakhovoho rynku v Ukraini [Model of state regulation of the insurance market in Ukraine]. *Naukovy visnyk NLTU Ukrainy* [Scientific herald of NLTU of Ukraine], 20.10, 210-217.
13. Pavlov, D. (2007). Hosudarstvennoe rehulyrovanye strakhovaniya kak faktor podderzhaniya stably'nosti sotsyal'nykh otnosheniy [State regulation of insurance as a factor in maintaining the stability of social relations.]. *Strakhovoe delo* [Insurance business], 12, 33. [in Ukrainian].
14. Ivanov Y. B., Mayburov I. A. (2010). *Podatkova polityka: teoriya, metodolohiya, instrumentariy. Navchalnyy posibnyk* [Tax Policy: Theory, Methodology, Toolkit. Tutorial]. Kharkiv: INZHEK. [in Ukrainian].
15. Pushkareva, V.M. (2003). *Istoriya finansovoy mysli i politiki nalogov: ucheb.posobiye dlya vuzov* [The history of financial thought and tax policy: a textbook for universities]. Moscow: Finansy i statistika. [in Russian].
16. Rikardo, D. (1955). *Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya* [The beginnings of political economy and taxation]. Moscow: Gospolitizdat, 1. [in Russian].
17. Sydorovych, O.U. (2015). *Dialektyka opodatkovannya: instyutsionalni konsensusy i konflikty* [The dialectics of taxation: institutional consensus and conflict]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU. [in Ukrainian].
18. Krysovaty, A.I. (2005). *Finansovi shkoly ta lohosi teoriyi opodatkovannya* [Financial Schools and Taxation Theory]. *Svit finansiv* [The world of finance], 3-57. [in Ukrainian].
19. Melnyk, V.M. (2004). Heneza teoriy podatktiv [Genesis of theories of taxes]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 8, 42-53. [in Ukrainian].
20. Fedosov, V.M. (1987). *Sovremenny kapitalizm i nalogi: monographia* [Modern capitalism and taxes: monograph]. Kyiv: Vishcha shkola. [in Ukrainian].
21. Demydenko, L.M. (2004). Rozvytok teoriyi opodatkovannya vchenymy zakhodu [Development of the theory of taxation by scientists of the event]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 5, 114. [in Ukrainian].
22. Smith, A. (2007). *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow: Eksmo. [in Russian].

23. Stepanenko, S.V. (2013). Problemy teorii i metodolohiyi derzhavnoho rehulyuvannya ekonomichnoho rozvytku v umovakh transformatsiynykh zmin u suspilstvi [Problems of the theory and methodology of state regulation of economic development in the conditions of transformational changes in society]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnya* [Actual problems of public administration], 2, 24. [in Ukrainian].
24. Chukhno, A.A. (2007). *Suchasni ekonomichni teorii: pidruchnyk* [Contemporary Economic Theory: Textbook]. Kyiv: Znannya. [in Ukrainian].
25. Khokhulyak, V.V. (2013). Kameralistyka ta yiyi vplyv na stanovlennya vitchyznyanoi nauky finansovoho prava KHIKH stolittya [Cameraristics and its influence on the formation of the national science of financial law of the XIX century]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: Yurysprudentsiya* [Scientific Herald of the International Humanitarian University: Jurisprudence], 6-1, 1, 215-219. [in Ukrainian].
26. Shumpeter, Y. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (Issledovaniye predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla konyunktury)* [Theory of Economic Development (Study of entrepreneurial profits, capital, credit, interest and business cycle)]. Moscow: Progress. [in Russian].
27. Yaremko, L.A. (2012). Bazovi kontseptsiyi (modeli) ekonomichnoyi roli derzhavy [Basic concepts (models) of the economic role of the state]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna* [Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. The series is economical], 2, 191-192. [in Ukrainian].